

Janina Kruszewska, Tadeusz Jackowski

Wykonywanie zobowiązań przez jednostki gospodarki uspołecznionej w kodeksie cywilnym

Palestra 9/7-8(91-92), 50-60

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cego gospodarstwo rolne traci moc w stosunku do tego gospodarstwa, chyba że spadkobierca zmarł przed tym dniem. Postanowienie to powinno być uzupełnione nowym postanowieniem przez wskazanie w nim tych spadkobierców, którzy zachowali prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego według przepisów art. LVI, LVII, oraz ewentualnie ich udziałów w gospodarstwie (art. LVIII).

Jeżeli postanowienie o stwierdzeniu praw do spadku wydane zostało po 5 lipca 1963 r., a przed dniem wejścia w życie k.c., i jeżeli pozostaje ono w sprzeczności z przepisami art. LV i LVI (np. że nie przyznano gospodarstwa spadkobiercom w dalszej kolejności, spadkobiercom pracującym w gospodarstwie rodziców w chwili otwarcia spadku lub w spółdzielni produkcyjnej), ulega ono na wniosek osoby zainteresowanej odpowiedniej zmianie w trybie zwykłym (art. LIX).

Czwarty wyjątek dotyczący działu. Spadkobiercy, którzy stosownie do powyższych przepisów zachowali prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, oraz nabywcy udziałów w spadku z art. LVII mają również prawo do otrzymania tego gospodarstwa lub jego części w drodze działu (art. LX § 1).

Jeżeli kilku spadkobierców użytkuje osobiście wydzielone części gospodarstwa rolnego należącego do spadku, a podział tego gospodarstwa nie byłby dopuszczalny według przepisów o podstawowej normie obszarowej, dział może być dokonany bez zachowania tej normy (art. LX § 2).

JANINA KRUSZEWSKA

TADEUSZ JACKOWSKI

Wykonywanie zobowiązań przez jednostki gospodarki uspołecznionej w kodeksie cywilnym¹

I

Wykonywanie zobowiązań i skutki niewykonania zobowiązań normuje kodeks cywilny w tytule VII księgi trzeciej (art. 450—508)², na który składają się trzy działy: o wykonaniu zobowiązań, o skutkach niewykonania oraz o wykonaniu i skutkach niewykonania zobowiązań umów wzajemnych. Przepisy tego ostatniego działu były w kodeksie zobowiązań rozproszone w różnych miejscach. Tak więc odpowiednikiem obecnego art. 487 § 2 był art. 51 k.z., obecnego art. 488 i nast. — art. 215, art. 250 i nast. k.z., a odpowiednikiem obecnego art. 493 i nast. — art. 267 § 2 i 3 k.z. Należy dodać, że scalenie w kodeksie cywilnym norm dotyczących tak częstego w praktyce stosunku prawnego wydatnie ułatwi ich stosowanie.

¹ Artykuł ten jest czwartym z kolei artykułem z cyklu poświęconego tematyce obrotu uspołecznionego w kodeksie cywilnym. Por. opublikowane dotychczas: „Jednostki gospodarki uspołecznionej w przepisach ogólnych kodeksu cywilnego” („Palestra” nr 11 z 1964 r.) i „Stosunki umowne jednostek gospodarki uspołecznionej w kodeksie cywilnym” („Palestra” nr 1 z 1965 r.) oraz „Zobowiązania bezumowne w obrocie uspołecznionym” („Palestra” nr 6 z 1965 r.).

² Artykuły bez bliższego określenia oznaczają artykuły kodeksu cywilnego z 1964 r.

Tytuł VII zawiera zatem przepisy o odpowiedzialności kontraktowej; odpowiedzialność deliktowa uregulowana została w tytule VI.

Zasadniczy dla jednostek gospodarki uspołecznionej przepis o wykonywaniu zobowiązań zawarty jest w art. 386, który znajduje się poza tytułem VII księgi trzeciej. W myśl tego przepisu wspomniane jednostki powinny współdziałać ze sobą przy wykonywaniu umów, mając na względzie obowiązki wynikające z narodowych planów gospodarczych, ekonomiczność produkcji i obrotu oraz zabezpieczenie gospodarki narodowej przed stratami.

Aczkolwiek obowiązek współdziałania obydwóch stron przy wykonywaniu zobowiązań przewidziany jest w art. 354 w stosunku do wszystkich podmiotów prawa i uczestników obrotu, to jednak szczególnie przepis art. 386 nie może być uważany za niepotrzebne powtórzenie tej samej zasady. Art. 386 nie stanowi bowiem zabezpieczenia uprawnień stron wynikających z zawartej umowy, lecz wkłada na obie umawiające się strony należące do sektora uspołecznionego szczególne obowiązki, mając na celu zabezpieczenie interesu gospodarki narodowej jako całości. Wynika więc z tego przepisu obowiązek jednostek gospodarki uspołecznionej do podejmowania przy wykonywaniu zobowiązań również takich czynności, do których nie są te jednostki zobowiązane przez zawartą umowę, ale które są konieczne do osiągnięcia celów wymienionych w art. 386. Przepis ten, jak wskazuje literalne jego brzmienie, nie ma zastosowania w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej a sektorem nie uspołecznionym.

Przechodząc do poszczególnych przepisów tytułu VII, należy zwrócić uwagę — w interesującym nas zakresie — na art. 456, który również ma zastosowanie wyłącznie w ramach obrotu uspołecznionego. W myśl tego przepisu wierzyciel może przez jednostronne oświadczenie złożone dłużnikowi ustalić wielkość i terminy spełnienia poszczególnych świadczeń częściowych, jeśli nie zostały one ustalone w umowie, która ma za przedmiot świadczenie podlegające sukcesywnemu wykonywaniu w ciągu pewnego czasu. Dając tak poważne uprawnienie wierzycielowi, kodeks zabezpiecza jednocześnie interes dłużnika przez podkreślenie, że oświadczenie wierzyciela powinno być złożone we właściwym czasie, a ponadto powinno ono uwzględniać możliwości dłużnika i sposób spełnienia świadczenia, wynikający z natury zobowiązania.

Przepis art. 456 stanowi zupełną nowość, gdyż zasada tego rodzaju nie była znana dotychczas ani warunkom dostaw, ani ogólnym zasadom umów. Praktyka arbitrażowa, wobec braku odpowiednich unormowań ogólnych, wykształciła zasadę sukcesywnego wykonywania świadczeń w ciągu okresu umownego w równych lub w zbliżonych do równych częściach i w równych odstępach czasu (np. po 1/3 części dostawy kwartalnej w każdym miesiącu). Pod rządami art. 456 dłużnik będzie mógł również spowodować określenie przez arbitraż swoich obowiązków, jeśli nie będzie uważał za możliwe przyjąć żądania wierzyciela zawartego w oświadczeniu, o którym mówi ten przepis.

II

Jeżeli jednostki gospodarki uspołecznionej występują jako wierzyciele lub dłużnicy w stosunku do osób fizycznych i nie uspołeczniczonych osób prawnych, to przy wykonywaniu zobowiązań obowiązują zasady ogólne. Istnieje tylko przywilej ustawowy na rzecz państwowych jednostek organizacyjnych jako dłużników zobowiązanych do wydania rzeczy lub do świadczenia, który to przywilej wyłącza przysługujące wierzycielowi — w odpowiednich sytuacjach prawnych — prawo zatrzymania rzeczy lub wstrzymania się ze świadczeniem (art. 461, 490, 496 i 497).

Przy wykonywaniu zobowiązań w stosunkach między sektorem uspołecznionym a nie uspołecznionym powinny mieć zastosowanie — poza przepisami prawa — również zasady współżycia społecznego. W zasadach tych znajduje wyraz właściwy stosunek PRL do słusznych i uprawnionych interesów obywatela, a zwłaszcza interesów człowieka pracy — z jednej strony, a dbałość obywatela o interes Państwa stanowiącego najwyższe dobro wspólne, a w szczególności o własność społeczną — z drugiej. Wyrazem takiego właśnie stosunku Państwa do słusznych interesów obywateli jest okólnik nr 161 Prezesa Rady Ministrów z dn. 15.V.1952 r.³, w myśl którego państwowe jednostki organizacyjne powinny zaspokajać uzasadnione roszczenia, nie dopuszczając do zbędnych procesów lub ich przedłużania.

III

Przy wykonywaniu umów wzajemnych, a więc w wypadku gdy obie strony zobowiązały się w taki sposób, że świadczenie jednej z nich ma być odpowiednikiem świadczenia drugiej strony, stosuje się przepisy ogólne, jednakże z pewnymi odchyleniami wynikającymi ze specyfiki tych umów.

Z istoty umów wzajemnych wynika zasada jednoczesności spełnienia świadczeń przez dłużnika i wierzyciela, a konsekwencją tej zasady jest prawo wstrzymania się ze świadczeniem wzajemnym, gdy druga strona zobowiązania swojego nie wykonywa (art. 487, 488). Od tej zasady mogą być oczywiście wyjątki w postaci obowiązku wcześniejszego świadczenia, jednakże muszą one być oparte na umowie stron, ustawie lub orzeczeniu właściwego organu państwowego.

Taki właśnie wyjątek przewidziany jest dla obrotu uspołecznionego w art. 489, który nakazuje wcześniejsze spełnienie świadczenia wzajemnego niepieniężnego; stanowi to regułę w tym obrocie, od której z kolei mogą być wyjątki, ale tylko takie, które są przewidziane w przepisach szczególnych. Takimi przepisami są zasady rozliczeń między jednostkami gospodarki uspołecznionej, zawarte w ustawie z dn. 1 lipca 1958 r. i w rozporządzeniu Ministra Finansów z dn. 13 sierpnia 1958 r.⁴ W myśl tych zasad regułą jest zapłata dopiero po wykonaniu dostawy, usługi lub roboty, wyjątkiem zaś otwarcia akredytywy bankowej przez odbiorcę przed wykonaniem dostawy, usługi lub roboty dla zabezpieczenia zapłaty należności dostawcy lub wykonawcy; żądanie takie dopuszczalne jest tylko w określonych warunkach, przy czym zapłata następuje wówczas przez bank odbiorcy po złożeniu przez dostawcę lub wykonawcę dowodu wykonania dostawy, roboty lub usługi.

Specyficzną dla zobowiązań wzajemnych zasadę zawiera art. 490, który pozwala stronie zobowiązanej do wcześniejszego świadczenia powstrzymać się z jego spełnieniem aż do zaofiarowania przez drugą stronę świadczenia wzajemnego lub zabezpieczenia wykonania tego świadczenia, jeśli wykonanie to staje się wątpliwe ze względu na stan majątkowy drugiej strony. Przepis ten z natury rzeczy nie ma zastosowania zarówno w obrocie między państwowymi jednostkami organizacyjnymi, jak i wtedy, gdy taka jednostka jest stroną mającą spełnić świadczenie później, gdyż niewypłacalność takiej jednostki jest wyłączona. Natomiast omawiana zasada może mieć zastosowanie w obrocie między niepaństwowymi jednostkami gospodarki uspołecznionej, jak również wtedy, gdy taka jednostka ma spełnić później świadczenie na rzecz państwowej jednostki organizacyjnej.

Art. 491 § 1 normuje — w sposób analogiczny do § 76 i 77 c.w.d. — uprawnienie jednej ze stron do odstąpienia od umowy w razie zwłoki w jej wykonaniu przez

³ M.P. z 1952 r. Nr A-67, poz. 1025.

⁴ Dz. U. z 1958 r. Nr 44, poz. 215 i Nr 54, poz. 161 z późn. zmianami.

stronę drugą. Odstąpienie od umowy wzajemnej dopuszczalne jest dopiero po wyznaczeniu drugiej stronie dodatkowego terminu wykonania z zagrożeniem odstąpienia od umowy w razie bezskutecznego upływu tego terminu.

Treść art. 492 zbieżna jest z treścią § 76 ust. 2 i 3 owd, które uprawniają do odstąpienia od umowy wzajemnej bez udzielania dodatkowego terminu tylko wówczas, gdy zostało to w umowie wyraźnie zastrzeżone na wypadek jej niewykonania w ściśle określonym terminie albo gdyby wykonanie po terminie było bezprzedmiotowe ze względu na cel zobowiązania (np. dostawa towarów sezonowych, wykonanie dekoracji na dzień określonego święta itp.). Art. 492 zawiera dodatkowe zastrzeżenie, że cel świadczenia musi być drugiej stronie znany.

Szczególnym wypadkiem jest umowa wzajemna o świadczenie podzielne, gdy zwłoka w wykonaniu zachodzi tylko co do części świadczenia jednej ze stron. W takim wypadku strona druga ma prawo wyboru: albo może odstąpić od umowy tylko co do tej części, co do której nastąpiła zwłoka, albo co do wszystkich pozostałych jeszcze do wykonania części (np. w razie zwłoki w wykonaniu drugiej części świadczenia, podzielonego na kilka części, odbiorca może odstąpić od umowy tylko co do drugiej części, zachowując prawo otrzymania następnych, bądź też odstąpić od umowy co do pozostałych części, poczynając od drugiej). Jeśli jednak częściowe wykonanie zobowiązania jest dla odbiorcy bez znaczenia ze względu na właściwości zobowiązania lub cel umowy, znany również drugiej stronie — odbiorca może odstąpić od umowy w całości, a więc również w części już poprzednio wykonanej, i to bez udzielania dodatkowego terminu. Zasada ta nie znalazła wprawdzie wyrazu w owd, wydaje się jednak, że miałaby ona zastosowanie w tego rodzaju sytuacjach również w obrocie uspołecznionym normowanym przez owd, gdyż jest ekonomicznie uzasadniona i daje się wyprowadzić w drodze wykładni z przepisów § 76 ust. 2 i 3 owd.

Dalsze przepisy art. 493—495 mają odpowiednie zastosowanie w obrocie uspołecznionym oraz w stosunkach między sektorem uspołecznionym a nie uspołecznionym.

IV

Potrącenie, odnowienie i zwolnienie z długu uregulowane są w tytule VIII księgi trzeciej (art. 498—508). Kodeks cywilny — podobnie jak kodeks zobowiązań — traktuje potrącenie i odnowienie jako sposoby wygaśnięcia, a nie wykonania zobowiązań. Ponieważ jednak skutkiem zarówno potrącenia, jak i odnowienia jest umorzenie już istniejących zobowiązań z ewentualnym jednoczesnym powstaniem nowych, przeto omawiane instytucje prawne wiążą się tematycznie z wykonaniem zobowiązań. Zwolnienie z długu również powoduje umorzenie zobowiązania.

Potrącenie możliwe jest wówczas, gdy dwa podmioty prawa są jednocześnie względem siebie dłużnikami i wierzycielami, a obie wierzytelności mają za przedmiot pieniądze lub rzeczy oznaczone tylko co do gatunku, przy czym obie są wymagalne i zaskarżalne (art. 498 § 1). Zakres możliwości potrącenia jest jednak różny w sektorze uspołecznionym i nie uspołecznionym. Zróżnicowanie to wynika z art. 502 w związku z art. 117 § 2. W myśl art. 502 może być przedstawiona do potrącenia również wierzytelność przedawniona, jednakże tylko wówczas, gdy wskutek przedawnienia nie wygasa, artykuł zaś 117 § 2 stanowi, że roszczenia przedawnione w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej wygasają. Z zestawienia tych przepisów wynika więc, że w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej nie może być potrącona taka wierzytelność, która w chwili składania oświadczenia o potrąceniu uległa już przedawnieniu, czyli wygasła, chociażby

przećawnienie (to jeszcze nie nastąpiło w chwili, gdy potrącenie stało się możliwe (np. nastąpił termin płatności wierzytelności wzajemnej).

Z tym przeto zastrzeżeniem w obrocie uspołecznionym ma zastosowanie zasada wyrażona w art. 499, który stanowi, że potrącenie następuje przez skierowanie do drugiej strony oświadczenia z mocą wsteczną od daty, gdy potrącenie stało się możliwe. Ta sama zasada wygasania przedawnionych zobowiązań w ramach gospodarki uspołecznionej znajduje wyraz również w art. 411 pkt 3 w tytule V o bezpodstawnym wzbogaceniu, w myśl którego nie można żądać zwrotu świadczenia spełnionego w celu zadośćuczynienia przedawnionemu roszczeniu, jednakże tylko wtedy, gdy roszczenie to wskutek przedawnienia nie wygasło. Takie unormowanie zmierza do osiągnięcia istotnego w obrocie uspołecznionym celu: szybkości rozliczeń i jasności stosunków obligacyjnych.

Dla wyczerpania tematu potrącenia należy jeszcze zwrócić uwagę na przepis art. 505 pkt 3, który wyłącza umorzenie przez potrącenie wierzytelności wynikających z czynów niedozwolonych. Jest to przywilej dla wierzycieli roszczeń odszkodowawczych, z reguły ofiar nieszczęśliwych wypadków, tym samym więc działać on będzie na niekorzyść jednostek gospodarki uspołecznionej, jako odpowiedzialnych za szkodę. Z przepisu tego wynika bowiem np. niemożność potrącenia wierzytelności jednostki gospodarki uspołecznionej z tytułu niedoborów (manka) z odszkodowaniem należnym pracownikowi odpowiedzialnemu za niedobór, jeżeli był on ofiarą wypadku przy pracy.

Przepisy o odnowieniu (art. 506—507) ani nie wprowadzają zmian w porównaniu z kodeksem zobowiązań, ani też nie zawierają żadnych szczególnych unormowań dla jednostek gospodarki uspołecznionej.

Zwolnienie z długu, przewidziane w art. 508, w ogóle nie ma zastosowania w ramach obrotu uspołecznionego, gdyż byłoby to sprzeczne z zasadą rozrachunku gospodarczego i wynikającego stąd obligatoryjną odpłatnością świadczeń — poza wyjątkami przewidzianymi w przepisach szczególnych. Gdy jednostka gospodarki uspołecznionej jest wierzycielem osoby fizycznej lub nie uspołecznionej osoby prawnej, zwolnienie z długu może nastąpić wyłącznie w postaci umorzenia wierzytelności w wypadkach i w trybie przewidzianym w przepisach szczególnych.⁵

Należy jeszcze rozważyć przepis § 94 owd o zaniechaniu dochodzenia odszkodowań umownych i odsetek za zwłokę w zapłacie.

W myśl ust. 1 § 94 owd dostawca lub odbiorca nie ma obowiązku dochodzenia odszkodowań (kar) umownych nie przekraczających kwoty 2 000 zł z tytułu jednej dostawy. Takie sformułowanie pozwalałoby przyjąć, że zaniechanie dochodzenia odszkodowania umownego w tych granicach pozostawione jest całkowicie swobodnemu uznaniu zainteresowanego dostawcy lub odbiorcy. Przeczy temu jednak następne zdanie tego samego przepisu, według którego w innych gospodarczo uzasadnionych wypadkach (tzn. gdy wysokość odszkodowań przekracza 2 000 zł) zaniechanie dochodzenia odszkodowania nastąpić może tylko za zezwoleniem jednostki nadrzędnej, udzielonym na wniosek wierzyciela, a nie z własnej inicjatywy tej jednostki. Należy więc dojść do wniosku, że również odszkodowania do wysokości 2 000 zł z tytułu jednej dostawy mogą nie być dochodzone jedynie w gospodarczo uzasadnionych wypadkach, a granica wysokości ma znaczenie jedynie kompetencyjne. Te same zasady mają odpowiednie zastosowanie do odsetek

⁵ Dekret z dn. 16.V.1956 r. o umarzaniu i udzielaniu ulg w spłaceniu należności państwowych (Dz. U. Nr 17, poz. 92) i rozporządzenie R.M. z dn. 16.V.1956 r. (tekst jedn.: Dz. U. z 1961 r. Nr 24, poz. 162).

za zwłokę w zapłacie należności, przy czym granicę kompetencyjną stanowi kwota 100 zł.

Wszystkie wyżej przytoczone zasady mają samoistne zastosowanie tylko w stosunkach między państwowymi jednostkami gospodarczymi, gdyż ust. 4 § 94 owd zezwała na zaniechanie dochodzenia odszkodowań od niepaństwowych jednostek gospodarczych tylko pod warunkiem zachowania wspomnianych już przepisów szczególnych.⁶ Stwarza to niejasną sytuację prawną, gdyż przepisy § 94 ust. 1 i 2 owd operują jedynie przesłanką natury gospodarczej i podanymi w nich kryteriami wartościowymi, przepisy zaś o umarzaniu wierzytelności państwowych zawierają zupełnie inne przesłanki do umorzenia i operują innymi kryteriami wartościowymi. Niektóre z tych przesłanek nie mogą mieć żadnego zastosowania w obrocie gospodarczym, jak np. groźba ruiny materialnej dłużnika.

Możliwość zaniechania dochodzenia odszkodowań umownych i odsetek należy uznać za specyficzną postać zwolnienia z długu.

V

Skutkiem niewykonania zobowiązania jest zawsze obowiązek naprawienia wynikającej stąd szkody. Ten sam obowiązek istnieje w razie nienależytego wykonania zobowiązania. Tak zwana odpowiedzialność kontraktowa bądź zastępuje świadczenie, bądź je uzupełnia. Ma ona zastosowanie — wbrew nazwie — również do wykonania zobowiązań jednostronnych oraz zobowiązań wynikających z ustawy lub z aktu administracyjnego. Konieczne jest więc każdorazowe określenie, co jest nienależytym wykonaniem i co zwalnia dłużnika od obowiązku naprawienia szkody stosownie do art. 471. Ten i trzy następne przepisy zawierają kodeksową koncepcję odpowiedzialności kontraktowej.⁶

Niektóre przepisy o odpowiedzialności dłużnika i o odszkodowaniu zamieszczone zostały w przepisach ogólnych o zobowiązaniach w tytule I księgi trzeciej, należy przeto mieć je na uwadze przy wykładni art. 471 i nast. o skutkach niewykonania zobowiązań. Art. 355 zamieszczony w przepisach ogólnych zobowiązuje dłużnika do należytej staranności, którą w stosunku do mienia społecznego określa się z uwzględnieniem obowiązku szczególnej ochrony tego mienia. W konsekwencji art. 472 przewiduje odpowiedzialność dłużnika za niezachowanie należytej staranności, która w stosunku do mienia społecznego zobowiązuje do szczególnej ochrony tego mienia. Te obowiązki dłużnika mogą ulec rozszerzeniu przez umowę, wskutek czego przyjmie on odpowiedzialność za pewne okoliczności, za które z mocy ustawy nie odpowiada. Możliwe jest też zwięźlenie zakresu odpowiedzialności dłużnika, z tym jednak zastrzeżeniem, że nie może być ograniczona odpowiedzialność za umyślne wyrządzenie szkody (art. 473). Przepisy art. 472 i 473 łącznie w powiązaniu z art. 355 stanowią odpowiednik art. 240 k.z.⁶

Zakres odpowiedzialności dłużnika w obrocie uspołecznionym określają przepisy szczególne (mianowicie warunki dostaw i ogólne zasady umów), normujące ten obrót w sposób niejednolity.

Punktem wyjścia tych unormowań była niewątpliwie uchwała nr 2/58 Kolegium Arbitrażu GKA⁷, która wymagała od dłużnika zachowania najwyższej staranności i w konsekwencji tak sformułowała podstawę ewentualnej ekskulpacji: „przeszkoda, której zaistnienia nie mogły (*scil.* jednostki gospodarki uspołecznionej) przewidzieć, powstania nie zawiniły i której — mimo dołożenia najwyższej staran-

⁶ W. Czachórski: Odpowiedzialność kontraktowa i jej stosunek do odpowiedzialności deliktowej według k.c., „Nowe Prawo” z 1964 r. nr 10, s. 963.

⁷ PUG z 1958 r. nr 6.

ności — nie zdołały przewyciężyć”. W § 84 owd z 1963 r.⁸ znajdujemy tę samą treść w bardziej zwięzłym sformułowaniu: „niewykonanie lub nienależyte wykonanie nastąpiło skutkiem zdarzeń, którym niepodobna zapobiec lub przeszkodzić przy istniejącym ślaniu wiedzy technicznej”. Ogólne zasady umów o roboty budowlano-montażowe, wykonywane zarówno przez jednostki państwowe⁹, jak i spółdzielcze¹⁰ oraz nie uspołecznione¹¹, zważają możliwość ekskulpacji dłużnika do wypadku losowego i siły wyższej (terminologia z art. 1148 kod. Nap.). Ogólne zasady umów o prace projektowe¹² operują określeniem zaczerpniętym z kodeksu zobowiązań i równoważnym użytym w kodeksie cywilnym zwrotowi: „okoliczności, za które (scil. dłużnik) nie odpowiada”.

Jak więc widać, unormowanie zakresu odpowiedzialności dłużnika w obrocie uspołecznionym pilnie wymaga ujednoczenia. Przytoczone unormowania polegają na ustaleniu ściśle określonego, w sposób zważający, zakresu możliwości ekskulpacji dłużnika, gdy tymczasem art. 473 § 1 przewiduje przyjęcie przez dłużnika odpowiedzialności za oznaczone okoliczności, za które dłużnik z mocy ustawy nie odpowiada. Ta niezgodność między art. 473 a warunkami dostaw i ogólnymi zasadami umów może mieć istotne znaczenie na styku sektora uspołecznionego z nie uspołecznionym, np. przy wykonywaniu robót budowlano-montażowych przez jednostki gospodarki uspołecznionej. W ramach sektora uspołecznionego wspomniana sprzeczność jest usankcjonowana przez art. IX przep. wpraw., który utrzymuje w mocy szczególne przepisy cywilnoprawne dla sektora uspołecznionego.

Jako szczególną zasadę orzecznictwo arbitrażowe, poza ramami obowiązującego prawa cywilnego, wykształciło dla obrotu uspołecznionego pojęcie „najwyższej staranności”. użyte w powołanej już uchwale Kolegium Arbitrażu.⁷ Powstaje wobec tego, zagadnienie, czy kodeksowe pojęcie „należytej staranności”, nawet określonej z uwzględnieniem obowiązku szczególnej ochrony mienia społecznego (art. 355), zbieżne jest całkowicie z pojęciem „najwyższej staranności”, czy też są to pojęcia równorzędne. Nasuwa się tu skojarzenie ze znanymi już prawu rzymskiemu określeniami *diligentia maxima* i *diligentia quam suis rebus adhibere solet*, które sugerowałyby odpowiedź negatywną na postawione wyżej pytanie. Natomiast zadaniem H. Dawidowicz¹³ nie ma różnicy między pojęciami najwyższej i należytej staranności. Należy przypuszczać, że omawiane zagadnienie znajdzie rozstrzygnięcie w orzecznictwie.

Szczególne znaczenie dla sektora uspołecznionego ma przepis art. 474 o odpowiedzialności dłużnika za działania i zaniechania przedstawicieli ustawowych oraz innych osób, z których pomocą jednostka gospodarki uspołecznionej wykonuje zobowiązanie lub którym wykonanie zobowiązania powierza. Tak więc jednostka gospodarki uspołecznionej odpowiada z mocy tego przepisu nie tylko za działania i zaniechania członków kierownictwa i wszystkich swoich pracowników, ale również swych poddostawców, podwykonawców i wszystkich kooperantów. To samo wynika z § 86 owd⁸, który wyłącza ekskulpację przez powoływanie się na niewy-

⁸ Zał. nr 2 do zarządzenia Przew. (Komisji Planowania przy R.M. z dn. 2.IV.1963 r. (M.P. Nr 34, poz. 172).

⁹ Zał. do zarządzenia MBiPMB z dn. 14.IV.1958 r. (M.P. Nr 32, poz. 186 — § 58 ust. 5).

¹⁰ Zał. do uchwały nr 14 R. M. z dn. 5.I.1957 r. (M.P. Nr 4, poz. 28 — § 66 ust. 5).

¹¹ Zał. do zarządzenia MBiPMB z dn. 7.XI.1959 r. (M. P. Nr 97, poz. 521 — § 48 ust. 4).

¹² Zał. do zarządzenia Przew. KBUiA z dn. 7.IX.1960 r. (M. P. Nr 74, poz. 343 — § 22).

¹³ H. Dawidowicz: Kilka uwag w związku z wejściem w życie kodeksu cywilnego, FUG z 1965 r. nr 2, str. 36.

konanie lub nienależyte wykonanie zobowiązań przez osoby trzecie, chyba że osoby te zwolnione są od obowiązku zapłaty odszkodowania na rzecz zobowiązanego do świadczenia.⁶

VI

Jedną z postaci nienależytego wykonania zobowiązań jest zwłoka w wykonaniu, której dłużnik dopuszcza się wtedy, gdy nie spełnia świadczenia w terminie, a jeżeli termin nie jest oznaczony — niezwłocznie po wezwaniu przez wierzyciela (art. 476 będący odpowiednikiem art. 243 k.z.). Zwłoka ta stwarza roszczenie o naprawienie szkody, spowodowanej przez samą zwłokę, mimo następnego wykonania zobowiązania, z którego jednak wierzyciel może zrezygnować, jeżeli wskutek zwłoki świadczenie utraciło dla niego znaczenie. Powstaje wówczas odpowiedzialność dłużnika za szkodę wywołaną niewykonaniem zobowiązania (art. 477). Te same zasady ustala w nieco innej redakcji dla obrotu uspołecznionego § 76 owd.⁸

Zwłoka w zapłacie należności pieniężnej potraktowana została zgoła odmiennie zarówno w kodeksie zobowiązań, jak i w owd.⁸ oraz w ustawie o rozliczeniach pieniężnych jednostek gospodarki uspołecznionej.⁴ Również kodeks cywilny zachował to odmienne uformowanie w art. 481. Odszkodowanie za zwłokę w zapłacie należności pieniężnej przysługuje nie tylko bez potrzeby wykazania szkody, ale także wówczas, gdy zwłoka jest następstwem okoliczności, za które dłużnik nie odpowiada. Odszkodowanie to należy się w formie odsetek, których stopa w obrocie uspołecznionym w zakresie dostaw, robót i usług została ustalona w wysokości 12 rocznie przez art. 7 ust. 4 ustawy o rozliczeniach pieniężnych⁴ oraz § 89 owd.⁸ Przy innych zobowiązaniach odsetki ustawowe wynoszą 8 rocznie. Przepis § 89 owd. stanowi również, że odsetki należą się bez potrzeby wykazania szkody i bez względu na to, czy dłużnik dopuścił się winy. Art. 7 ustawy o rozliczeniach⁴ kwestii szkody i winy nie porusza. Należy jeszcze podkreślić, że obydwa te przepisy, obowiązujące w sektorze uspołecznionym w zakresie dostaw, robót i usług dopuszczają podwyższenie stopy odsetek lub zastąpienie odsetek zwłoki karami za zwłokę. Z mocy § 4 owd.⁸ — według ustalonej przez orzecznictwo arbitrażowe wykładni tego przepisu — niedopuszczalne jest umowne ustalenie niższej stopy odsetek za zwłokę, natomiast możliwe jest jej podwyższenie.

Art. 481 § 3 pozwala wierzycielowi, w razie zwłoki dłużnika w zapłacie należności pieniężnej, dochodzić — niezależnie od odsetek — naprawienia szkody wyrażonej przez zwłokę na zasadach ogólnych. Prawo takie nie przysługuje wierzycielowi w zakresie mocy obowiązującej owd.⁸, gdyż § 83, który przewiduje odszkodowanie ustalone na zasadach ogólnych powyżej odszkodowania umownego, dotyczy tylko odszkodowania przewidzianego w § 90—92, nie powołuje zaś § 89.

Szczególne skutki pociąga za sobą zwłoka w wykonaniu zobowiązań z umów wzajemnych (art. 491). Upoważnia ona drugą setronę do odstąpienia od umowy lub do zagrożenia odstąpieniem w razie niewykonania zobowiązania w wyznaczonym dodatkowym terminie, jeśli znaczenie wykonania nie jest zależne od wykonania w terminie umownym. W obydwu tych wypadkach wierzyciel zachowuje roszczenie o naprawienie szkody wynikłej ze zwłoki (art. 491 § 1). W razie zastrzeżenia w umowie wzajemnej prawa odstąpienia od umowy na wypadek niewykonania zobowiązania w terminie ściśle określonym oraz w razie gdy wykonanie po terminie nie miałoby znaczenia dla strony uprawnionej — może ona w razie zwłoki odstąpić od umowy bez wyznaczania terminu dodatkowego (art. 492), zachowując oczywiście roszczenie odszkodowawcze. Również dla tych przepisów odpowiednikiem jest § 76 owd., nie różnią się zaś one w swej treści od art. 250, 251 k.z.

Możliwość odstąpienia od umowy przez wierzyciela lub jedną ze stron umowy wzajemnej nie daje oczywiście bezwzględnej gwarancji wykonania przez stronę zobowiązaną obowiązku czynienia lub zaniechania. Dlatego też — w celu zaspokojenia słusznego interesu wierzyciela — art. 480 przewiduje upoważnienie wierzyciela, na jego wniosek, przez sąd lub komisję arbitrażową do wykonania czynności, którą wykonać miał dłużnik, lub do usunięcia tego wszystkiego, co dłużnik uczynił wbrew treści swojego zobowiązania. Upoważnienie takie nie uszczupla oczywiście, prawa wierzyciela do żądania naprawienia szkody powstałej wskutek niedotrzymania zobowiązania. W dążeniu do maksymalnego urealnienia tej instytucji kodeks zezwala wierzycielowi „w wypadkach nagłych” działać bez uprzedniego upoważnienia. Z wymienienia w tym przepisie, komisji arbitrażowej wynika, że może on mieć zastosowanie również w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej.

W „Ogólnych zasadach umów o roboty budowlano-montażowe”, wykonywanych zarówno przez jednostki państwowe, jak i spółdzielnie oraz organizacje społeczne^{9,10}, wykonanie zastępcze przewidziane jest tylko dla usunięcia wad ustalonych w protokole końcowego odbioru robót lub ujawnionych w okresie gwarancyjnym, natomiast zwłoka w wykonywaniu robót uprawnia zamawiającego tylko do odstąpienia od umowy. W warunkach dostaw, ogólnych i branżowych, wykonanie zastępcze w ogóle nie jest przewidziane. Czy wobec tego w dziedzinach, których dotyczą ogólne zasady umów i warunki dostaw, może mieć obecnie zastosowanie art. 480 — pozostaje kwestią otwartą. Wydaje się jednak, że byłaby uzasadniona odpowiedź negatywna. Przedsiębiorstwa uspołecznione mają statutowo określony zakres działalności i określone zadania planowe, wobec czego nie powinny w zasadzie wykonywać działalności gospodarczej nie mieszczącej się w tych ramach. Skoro zwłoka w wykonywaniu robót uprawnia zamawiającego do odstąpienia od umowy, ma on możliwość zawarcia umowy z innym wykonawcą. W obrocie uspołecznionym, w którym mają zastosowanie jednolite ogólnie ustalone ceny, nie ma żadnych racji, by traktować taką umowę z innym wykonawcą jako zastępcze wykonanie umowy z pierwszym wykonawcą. Ponadto możliwość zastępczego wykonania wyłączona jest niejednokrotnie przez fakt istnienia pojedynczych tylko przedsiębiorstw specjalistycznych w skali ogólnokrajowej oraz przez ograniczony zasięg terytorialny działania poszczególnych przedsiębiorstw w pewnych dziedzinach. Wówczas jednostka nadrzędna w trybie administracyjnym decyduje o wykonaniu.

Art. 486 przewiduje zwłokę wierzyciela, która polega bądź na uchyleniu się od przyjęcia świadczenia, bądź na odmowie przyjęcia świadczenia lub dokonania czynności koniecznej do spełnienia świadczenia przez dłużnika. W razie braku uzasadnionego powodu do takiego postępowania wierzyciela dłużnik może żądać odszkodowania. Zasada ta znana jest również w „Ogólnych warunkach dostaw”⁸ oraz w „Ogólnych zasadach umów”^{9, 10, 11}, obowiązujących jednostki gospodarki uspołecznionej. Art. 486 przewiduje w razie zwłoki wierzyciela złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego, co oczywiście nie powinno mieć zastosowania w obrocie między państwowymi jednostkami gospodarczymi. Celem tej instytucji jest bowiem stwierdzenie realnej możliwości wykonania zobowiązania przez dłużnika we właściwym terminie oraz zabezpieczenie wierzyciela przed zmianami w sytuacji majątkowej dłużnika między umownym a faktycznym terminem wykonania. Obydwa te względy nie odgrywają żadnej roli w ramach sektora państwowego.

V.I

Szczególnego omówienia wymaga zagadnienie kary umownej (art. 483—485), która została unormowana odmiennie niż w kodeksie zobowiązań, przy czym odmienność ta spowodowała zasadnicze różnice między unormowaniem kodeksowym jako powszechnie obowiązującym a zasadami ustalonymi przez przepisy szczególne obowiązujące w ramach gospodarki uspołecznionej.

Kodeks zobowiązań nie używał określenia „kara umowna”, lecz „odszkodowanie umowne”, przy czym traktował je jako jedno z „dodatkowych zastrzeżeń umownych” (art. 82—85 oddz. IV rozdz. VI dział I tyt. II). Art. 483 § 1 w dziale II tyt. VII księgi trzeciej o skutkach niewykonania zobowiązań również pozwala „zastrzec w umowie, że naprawienie szkody wynikłej z niewykonania lub z nienależytego wykonania zobowiązania niepieniężnego nastąpi przez zapłatę określonej sumy (kara umowna)”.

Różnica redakcyjna między tymi przepisami, polegająca na przestawieniu kolejności dwóch części tego samego zdania, uwydatnia, że w k.c. kara umowna jest niczym innym jak umownym określeniem wysokości odszkodowania. Wynika z tego pierwsza istotna różnica między przepisami porównywanych kodeksów: gdy bowiem według k.z. odszkodowanie umowne należało się wierzycielowi bez potrzeby wykazania jakiegokolwiek szkody (art. 84 § 1), to pod rządem k.c. przesłanką prawa do kary umownej jest istnienie szkody, natomiast nie ma znaczenia rzeczywista wysokość tej szkody (art. 484 § 1). Druga istotna różnica polega na tym, że w myśl art. 84 § 2 k.z. możliwość dochodzenia odszkodowania wyższego niż umowne była jednostronnym prawem wierzyciela, uwarunkowanym zrzeczeniem się przez niego odszkodowania umownego, w myśl zaś art. 484 § 1 k.c. prawo takie przysługuje wierzycielowi tylko wówczas, gdy obie strony tak postanowiły (tzn. w umowie). Wreszcie trzecia różnica polega na nieco odmiennym sformułowaniu warunków do zmniejszenia wysokości odszkodowania umownego w art. 484 § 2 k.c. w porównaniu z art. 85 § 1 k.z.: obecnie nie wystarcza częściowe wykonanie umowy, lecz musi nastąpić wykonanie „w znacznej części”, natomiast nie ma znaczenia okoliczność, czy wierzyciel poniósł szkodę bądź poniósł ją w nieznacznej wysokości.

Nowość stanowi przepis art. 485, który nakazuje stosować omówione wyżej zasady (wywłaszczone w art. 483 i 484) również w tych wypadkach, gdy z mocy szczególnego przepisu (bez umowy) dłużnik ma obowiązek zapłacenia wierzycielowi określonej sumy w razie niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania. Oczywiście suma ta może być określona również w postaci odsetek liczonych od tej lub innej należności wynikającej z umowy albo od wartości nie wykonanych świadczeń umownych.

Powyższe zestawienie różnic między przepisami k.z. i k.c. uwidacznia również różnice między obecnym unormowaniem kodeksowym a zasadami obowiązującymi w sektorze uspołecznionym. W myśl art. 8 ust. 2 i 3 ustawy z dn. 28 grudnia 1957 r. o dostawach, robotach i usługach¹⁴, pozostawionej w mocy przez art. VIII § 1 pkt 9 przep. wpraw. k.c., oraz stosownie do § 29 rozporządzenia R.M. z dnia 13 stycznia 1958 r.¹⁵, państwowe jednostki organizacyjne oraz organizacje społeczne korzystające z dotacji państwowych obowiązane są — zarówno w stosunkach wzajemnych, jak i w stosunkach ze spółdzielniami, organizacjami społecznymi i jednostkami gospodarki nie uspołecznionej — zastrzegać w umowach kary umowne (odszkodowania) za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umów, i to w wysokości nie mniejszej od podanej w tych przepisach. Ogólne warunki

¹⁴ Dz. U. z 1958 r. Nr 3, poz. 7.

¹⁵ Tekst jedn.: Dz. U. z 1963 r. Nr 26, poz. 158.

dostaw w obrocie krajowym⁸ i zagranicznym¹⁶ oraz wszystkie ogólne zasady umów o roboty budowlano-montażowe i o prace projektowe przewidują obowiązek zapłaty odszkodowania umownego w różnych wypadkach niewykonania lub nienależytego wykonania umów, przy czym ustalają w sposób wiążący dla stron najniższą wysokość odszkodowań (kar) w poszczególnych wypadkach, pozostawiając stronom możliwość jej podwyższenia. Obowiązek zapłaty odszkodowania istnieje również w razie braku odpowiedniego zastrzeżenia w umowie. W § 83 ust. 2 owd w obrocie krajowym⁸, w § 66 ust. 2 ouz o roboty budowlano-montażowe wykonywane przez spółdzielnie i organizacje społeczne¹⁰ oraz w § 19 ust. 2 ouz o prace projektowe¹² zawarta jest zasada niezależności prawa do kary umownej od wykazania powstania szkody, chociaż redakcja tych przepisów nie jest identyczna. Natomiast zasady takiej nie ma w ouz o roboty budowlano-montażowe wykonywane przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej¹¹, wobec czego w stosunkach między tymi jednostkami a zamawiającymi z sektora państwowego ma zastosowanie art. 484 § 1 i dlatego powstanie szkody jest warunkiem skutecznego żądania kary umownej.

Wszystkie wyżej wymienione przepisy obowiązujące w sektorze uspołecznionym ustalają obowiązek zapłaty odszkodowania odpowiadającego wysokości rzeczywistej szkody, gdy przekracza ona karę umowną, przy czym prawo to może być realizowane jako żądanie różnicy między szkodą rzeczywistą a zapłaconą już karą umowną. Roszczenie o zapłatę odszkodowania nie jest też uwarunkowane zrzeczeniem się przez wierzyciela prawa do kary umownej, która zatem będzie zasądzona nawet wówczas, gdy wierzyciel nie zdoła udowodnić w procesie wyższej wysokości rzeczywistej szkody lub związku przyczynowego między tą wyższą szkodą a niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem przez dłużnika obowiązku umownego. Zasady te obowiązują również obecnie pod rządem kodeksu cywilnego bądź to jako przepis szczególny z mocy art. IX przep. wpraw., bądź to jako postanowienie stron (umowne) z mocy art. 484 § 1 zdanie drugie *in fine*.

Dla wyczerpania tematu trzeba nadmienić, że ustalone orzecznictwo arbitrażowe stoi na stanowisku kumulacji kar umownych za niewykonanie lub nienależyte wykonanie oraz za zwłokę w wykonaniu zobowiązań. W razie całkowitego lub częściowego niewykonania umowy kara za zwłokę obliczana jest za czas od umownego terminu wykonania do daty odstąpienia od umowy przez którąkolwiek ze stron lub rozwiązania umowy przez obie strony bądź organy nadrzędne. W razie jednak dochodzenia odszkodowania w wysokości wyższej, równej rzeczywiście poniesionej szkodzi — na poczet tego odszkodowania trzeba zaliczyć odszkodowania umowne zarówno za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy, jak i za zwłokę w jej wykonaniu. Ogólne warunki dostaw o obrocie krajowym⁸ ograniczają wysokość odszkodowania za zwłokę do 30% wartości opóźnionej dostawy (§ 94 ust. 3. Ta sama granica przewidziana jest w ogólnych warunkach dostaw towarów przeznaczonych na eksport (§ 41 ust. 2), natomiast ogólne warunki dostaw towarów importowanych ograniczają wysokość kary za zwłokę do 8% wartości opóźnionej dostawy (§ 41 ust. 2).¹⁶

O możliwości zaniechania dochodzenia odszkodowań umownych w sektorze uspołecznionym była już mowa poprzednio w rozdziale IV.

¹⁶ Zał. nr 2 i 3 do zarządzenia Przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z dnia 16.X.1959 r. (M.P. Nr 92, poz. 494).